

NEGATÍV POLITIKAI ATTITÜDÖK¹

Löffler Tibor

Bevezetés

A politika mibenlétének és természetének megértéséhez nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a politika empirikus hús-vér emberek alkotta társadalmak jelensége, ebből kifolyólag pedig meghatározó szerepe van annak, hogy a társadalom tagjai, az állampolgárok, a mindennapi emberek 1) *hogyan gondolkodnak* a politikáról és *mit jelent számukra* a politika, 2) *hogyan viszonyulnak* a politikához, a politikai szereplőkhöz, a politikai intézményekhez és szervezetekhez; 3) *hogyan gondolkodnak* arról, hogy ők maguk részt vegyen-e a politikai folyamatokban, a politikai szervezetek és intézmények működtetésében, illetve hogy legyenek-e politikai jogaik és éljenek-e azokkal. További fontos szempont, hogy 4) a politikai szervezetek és intézmények, valamint a politikával hivatásszerűen foglalkozó politikai szereplők milyen *hatással vannak* a társadalom és az állampolgárok túlnyomó többségét alkotó mindennapi emberek politikáról való gondolkodására és politikához való viszonyulására, illetve hogyan *befolyásolják tudatosan* azokat. A továbbiakban a politikához való olyan negatív attitűdöket (beállítódásokat, hozzáállásokat) tárgyalok, melyek az állampolgárok politika iránti *közömbösségét*, a politikától való *elfordulását* vagy éppen a politikával való *szembenállását* fejezik ki.

Depolitizáltság

A depolitizációnak két, egymással szoros összefüggésben álló jelentése van: 1) depolitizálódás mint „politikátlanodás”, azaz a politika (politikum) visszaszorulása vagy megszűnése, a politikai jelleg elvesztése; 2) depolitizálás mint „politikátlanítás”, azaz a politika (politikum) visszaszorítása, megszüntetése, a politikai jellegtől megfosztás.

A depolitizálás fogalma *tudatosságot* fejez ki: *tudatosan úgy befolyásolják* az állampolgárok politikáról való gondolkodását és politikához való viszonyulását különböző úton-módon, hogy *elhaljanak az állampolgárok politikai szükségletei*, a politikai iránti *érdeklődései*, a politikában való részvétel és általában a politizálás iránti *igényei*...

A depolitizáció eredményei a *depolitizált emberek*, illetve a *depolitizált emberek* alkotta *depolitizált közösségek és társadalmak*.

Mivel a politika elválaszthatatlan a szabadságtól (szabad embereknek szabadon alakulnak a politikai szükségletei, szabadon gondolkodnak a politikáról, és politikai szabadságjogokkal rendelkeznek), a depolitizáció lényegét mi sem világítja meg jobban, mint az a fogalmi ellentmondás, hogy szokás szerint *politikai rendszernek* nevezünk olyan rendszert, amelyek a maguk valóságában éppen hogy korlátozzák vagy felszámolják az emberek

¹ Részlet egy készülő tansegédletből.

szabadságát, politikai szabadságjogait, ki akarják ölni belőlük a politikai szükségleteket, és mindösszesen a politika felszámolására, társadalom „politikátlanítására” törekednek.

Politikai rendszerek-e a társadalmat depolitizáló rendszerek?

Minden politikai rendszer uralmi rendszer; még a demokrácia is, de nem minden uralmi rendszer tekinthető a szó szoros értelmében vett politikai rendszernek.

A modern diktatúrák a *nem politikai uralmi rendszerek* tipikus példái: a katonai diktatúrák, a fasiszta diktatúrák, a nemzetiszocialista diktatúrák, a kommunista diktatúrák. Ezekben a rendszerekben a diktatórikus uralom fenntartásának, stabilitásának és tartósságának *akadálya a politika*, amely előfeltételezi az emberek szabadságát és szabadságjogait. Azért, mert ha szabad és szabadságjogokkal rendelkező emberek szabadon politizálnak, akkor magától értetődően válhat a szabad politikai viták tárgya maga a rendszer is, tehát a diktatúra. A diktatúrák ezért értelemszerűen, saját jól felfogott érdekükben törekednek az általuk uralt társadalmakban általában a szabadság és a szabadságjogok, és különösen a politikai szabadság és a politikai szabadságjogok erőteljes korlátozására vagy akár felszámolására – azaz a politika radikális visszaszorítására, a társadalom depolitizálására. A diktatúrák bukásával létrejövő, szabadságra és szabadságjogokra alapozódó, politikai szabadságot és politikai szabadságjogokat biztosító rendszerek már „*politikai*” rendszerek, ámde az ilyen szó szerint politikai rendszerekben – így a modern *politikai* demokráciákban is – megfigyelhetők *depolitizáló* hatások vagy éppen *depolitizálásra* törekvések.

A modern *politikai* demokráciák a népszuverenitás elvére és az állampolgárok szükséges, de pontosan meg nem határozható mértékű *politikai* érdeklődésére és *politikai* aktivitására alapozódnak, és éppen ezért biztosítanak az állampolgárok számára *politikai* szabadságot és szabadságjogokat. Ugyanakkor a politikai szabadság azt is jelenti, hogy az állampolgároknak szabadságukban áll *nem politizálni*: a politika iránt *nem érdeklődni*, a politikai folyamatokban *nem venni részt*, avagy jogukban áll *nem élni* a számukra biztosított szabadságjogokkal.

Annak, hogy az állampolgárok *miért* nem élnek politikai jogaikkal, vagy egyáltalában *miért* nem politizálnak, *miért* áll távol tőlük a politizálás, rengeteg oka van. Az okok között találjuk a *negatív* politikai attitűdöket is: az apolitikus magatartást, az antipolitikai beállítódást, a privatizmust, a hedonizmust, az infantilizmust és a cinizmust.

Apolitikus magatartás

Az apolitikus ember *elzárkózik* a politikától, de legalábbis *nem érdeklődik* a politika iránt: mindennapi élete *politikamentesnek* (apolitikusnak) mondható: *nem* követi a politikai eseményeket és történeteket, mert azok *nem érdeklik* őt. Politikai sajtót *nem* olvas, kifejezetten politikai hírműsorokat és műsorokat *nem* néz és *nem* hallgat, a különböző médiafelületek politikai tartalmai *nem* érdeklik, a politikai információknak és híreknek legfeljebb csak *passzív* befogadója. Különösebb politikai véleménye *nincs*, és mások politikai véleményére *sem* kíváncsi. Politikai beszélgetésekben *nem* szívesen vesz részt, ha beszélgetések során politikára terelődik a szó, az elkedvetleníti vagy hidegen hagyja. Ha van felfogása arról, hogy az embernek milyennek kell lennie, abban *nem* szerepel, hogy társadalmi, közéleti vagy politikai ügyek és kérdések iránt érdeklődnünk kell, foglalkoznunk velük, valamint velük kapcsolatban informálnunk és tájékozottnak kell lennünk. A politika legfeljebb akkor kelti fel érdeklődését, ha politikamentes (apolitikus) életét már nagyon zavarja, és úgy érzi, hogy már nem tud „elmenekülni” a politika elől (agresszív politikai reklámok a médiában

stb.), avagy személyes szükségletei és érdekei diktálják neki, hogy minimálisan szükséges mértékben foglalkozzon az őt – akarata ellenére – is érintő politikával: adóemelés vagy -csökkentés, bérbefagyasztás vagy -növelés stb.

A politika iránti *érdektelenséget* legalább kétféleképpen lehet értelmezni: az állampolgárok 1) *nem érdekeltek* a politikában; 2) *nem érdeklődnek* a politika iránt.

A politikában való *nem érdekeltiségre* az érthetőség kedvéért vegyünk extrém példákat. Azok a *mélyszegénységben* vagy *nyomorban* élők, köztük *tartósan hajléktalanok*, akik helyzetüket *kilátástalannak és reménytelennek* tartják, semmit *nem várnak el*, mert semmit *nem várhatnak el* a politikától, mert számukra a politikához való legegységibb kötődésnek sincs értelme: a személyes vagy privát érdekeik politikai térben, politikai szervezeteken és intézményeken keresztüli megjelenítésének és érvényesítésének. Ezen társadalmi csoportoknak természetesen vannak politikailag is értelmezhető *objektív* érdekeik, melyek alapján igényelhetnék vagy követelhetnék, hogy a mindenkori kormány vagy a helyi önkormányzat közpolitikai döntések által belátható időn belül érzékelhető és hathatós segítséget nyújtson számukra. Léhelyzetük, sorsuk és tapasztalataik azonban a kilátástalanság és reménytelenség miatt azt diktálják nekik, hogy *politikával foglalkozni értelmetlenség*, mert az fikarcnyit sem változtat a számukra legfontosabb dolgon: léhelyzetükön és sorsukon. A luxuskörülmények között élő gazdagokat, milliomosokat és milliárdosokat is csak az érdekek nagyon vékony száalai kötik a politikához: az állam, a kormányzat ne folytasson olyan gazdaság-, pénzügy- és adópolitikát, illetve ne alakuljanak ki olyan társadalmi és politikai helyzetek és folyamatok, amelyek veszélyeztetik vagyonukat és társadalmi státuszukat. Nem törvényszerű, hogy helyzetüknél fogva a nagyon gazdagok apolitikusok lesznek, ám nagyon ösztönzi őket apolitikus hozzáállásra az, hogy *nem kell várniuk semmit a politikától*: a politikától függetlenül mindenük megvan, mindent meg tudnak szerezni.

A politika iránti *nem érdeklődés*, amely lehet tudatos vagy öntudatlan, a következő ismert kifakadásokban érhető tetten a mindennapi emberek körében: „*én nem politizálok*”, „*engem nem érdekel a politika*”, „*én nem értek a politikához*”. Aki így gondolkodik, az azt is akarja, hogy *hagyják békén a politikával*, mert a politizálás *zavarja* őt, amit adott esetben még zaklatásként is képes megélni, ha úgy érzi, hogy mások miatt *kénytelen* politikával foglalkozni vagy *elszenvedni* a politizálást.

Amennyire része a valóságnak, hogy emberek tényleg nem politizálnak, hogy tényleg nem érdekli őket a politika és tényleg nem értenek a politikához, annyira jellemző az is, hogy az ilyen megnyilatkozások mögött összetettebb problémák húzódnak meg.

Az „apolitikus” vagy annak látszó embereknek valójában nagyon is lehet „politikuss” énjük, legfeljebb csak *nyíltan nem vállalják fel* vagy *nyíltan nem merik felvállalni* amúgy meglévő politikai véleményüket, nem foglalnak állást nyíltan vagy nem mernek nyíltan állást foglalni, és nem cselekednek vagy nem mernek cselekedni nyíltan. Ekkor tehát az „*én nem politizálok*” igazából azt jelenti, hogy „*én nyíltan nem politizálok*”, ami egy sajátos öncenzúra eredménye: az állampolgár másképpen beszél és cselekszik nyíltan, és másképpen magánkörben.

Oksági összefüggés is lehet az „*én nem politizálok*” és az „*én nem értek a politikához*” között: azért nem politizál az egyén, azért nem alakít ki véleményt s nem foglal állást, mert *inkompetensnek* (hozzá nem értőnek) érzi magát: számára a *politikai összefüggések átláthatatlanok és érthetetlenek*, vagy legalábbis úgy érzi, és a politikai viták közönségeként nem képes dönteni, hogy kinek van vagy nincs igaza. Való igaz, hogy a modern politikában a *tényleges oksági összefüggések rendkívül bonyolultak* az átlag ember számára. Egy kisnyugdíjas, aki kevéske nyugdíjából alig tud kijönni, és igazság szerint megérdemelné,

hogy egy élet kemény munkája után akár száz százalékos nyugdíjemeléssel részesüljön, nem érti meg, hogy – például – egy húszszázalékos nyugdíjemeléssel is olyan inflációhoz vezethet, ami miatt a megemelt nyugdíjának a reálértéke valójában nem nő húsz százalékkal...

Az apolitikus beállítódásra hajlamosító inkompetencia érzésének további természetes forrásai az olyan szakpolitikai viták, melyekben szakpolitikusok teljesen ellentmondanak egymásnak: például közgazdasági kérdéseken három párt pénzügyi szakértője a parlamenti vitában, az aktuális és két volt pénzügyminiszter, vagy a tévéstudióban vitatkozó tudományos szakteknétek...

A félelemnek, ami miatt nem mernek (nyíltan) politizálni az állampolgárok, legalább két oka van. Félelem attól, hogy számárságot vagy butaságot mond vagy tesz, de félhetnek attól is, hogy a politizálásának negatív következménye lesz: „*a ne szólj szám, nem fáj fejem*” népi bölcsessége miatt is válhat apolitikussá az egyén. Apolitikus beállítódásra ösztönöznek még a kudarcélmények és a csalódottság is, például amikor az illető sokáig politikailag aktív volt, de a politizálás során nyert tapasztalatai – akár a maga kis politikai közösségben – kiábrándítóak voltak. A politikai kiábrándulás tipikus esete, amikor a *szívből támogatott és idealizált* párt és politikai hatalomra kerül, ám *kiábrándító és illúziót romboló módon* kormányoznak és gyakorolnak hatalmat. A kudarc, a csalódottság és kiábrándulás édestestvére a *reményvesztettség*: az egyén olyan politikai párttal, politikussal vagy mozgalommal azonosul, vagy olyanokban vesz részt politikailag aktívan, melyekről kiderül, hogy *esélyük sincs kormányzati pozícióba kerülni vagy a kormányzó erőkre érdemi hatást gyakorolni*, ezért egy idő után *értelmét veszti* számára a politizálás. Másrészt viszont, ha az egyénnek eleve fenntartásai vannak a pártokkal, ellenszenveseik számára a pártok és pártpolitikusok, ugyanakkor a politika világát a pártok uralják, a *politika pártközpontúságának* visszatartó hatása lehet. Az „én nem politizálok” ekkor azt jelenti, hogy „*én nem foglalkozok pártpolitikával*”, az „engem nem érdekel a politika” jelentése az, hogy „*engem nem érdekel a pártpolitika*”, az „én nem értek a politikához” pedig azt fejezi ki, hogy „*én nem értek a pártpolitikához*”...

Az apolitikus attitűd tudatos és identitást képző is lehet. Schöpflin Aladár író, a Nyugat munkatársa *Egy apolitikus író elmélkedései* alcímmel írt cikkeket a két világháború között, és írásait *Egy apolitikus elmélkedései* címmel jelentették meg az 1989-90-es rendszerváltás után.² Schöpflin számára az apolitikus nem azt jelentette, hogy valakinek nincsenek nézetei politikai dolgokról, hanem azt, hogy „nézeteit nem akarja beilleszteni semmiféle *pártdogmatikába*”. Schöpflinre valószínűleg Thomas Mann világhírű német író volt hatással, aki korábban „*Egy apolitikus elmélkedései*” címmel jelentette meg az írásait³, amit magyarul „*Egy apolitikus ember elmélkedései*” címmel adtak ki.⁴ Mann apoliticizmusa mögött az húzódott, hogy önmagára csak mint esztétikával és filozófiával is foglalkozó irodalmárra, művészre tekintett, aki a tömegembereket mozgósító tömegdemokrácia (párt) politikáját megvetette, aki számára a (párt) politikával foglalkozás alantas volt.

² SCHÖPFLIN 1994

³ MANN, Thomas: *Betrachtungen eines Unpolitischen*. Berlin, 1918

⁴ MANN 2000

Antipolitika

Az antipolitika kifejezetten *politikaellenességet* jelent, a politika *elutasítását, tagadását*, a politikával való *szembenállást*. Az antipolitikai magatartás több, mint apolitikus beállítódás. Az egyén nem csak elfordul a politikától, nem csak közömbös politikailag, hanem *tudatosan*, bár *ellenségesen*, reflektál a politikára. Nagyon is követi a politikai folyamatokat, hiszen éppen emiatt fordul szembe a politikával. Szembenállása *tudatos* választás eredménye.

Az antipolitikai beállítódás tudatosságát, az öntudatos antipolitikát mi sem jellemzi jobban, mint hogy – hasonlóan az apolitikus attitűdhöz – teoretikus szinten is megjelenik. Konrád György nemzetközileg is ismert magyar írónak még a rendszerváltás előtti diktatórikus szocializmus időszakában jelent meg a több nyelven is kiadott, beszédes című műve, az *Antipolitika – közép-európai meditációk*.⁵ Konrád azonban a rendszerváltás után is kitartott az antipolitikai alapállás mellett.⁶ Antipolitikájának lényege nem „a” politika mint olyan elvetése, tehát nem „a” politika totális tagadása, hanem bizonyos politikának, a politika bizonyos minőségének és szerveződésének elutasítása. A rendszerváltás előtti diktatúrában azért állt szemben a politikával, mert a politika a diktatúra privilégiumává vált, a diktatúra eltorzította a politikát, az államba olvasztotta, és az állammal tette egyenlővé, ezért számára az antipolitika a diktatúrában *államellenességet* (és diktatúraellenességet), illetve az állam- és diktatúraellenesség *politikaellenességet* (antipolitikát) jelentett. Az antipolitika értelme: nem venni részt a diktatúra politikájában, mert az egylényegű az állampolgárok manipulálásával. Ezért a diktatúra politikájában részt venni annyit tesz, mint a diktatúra manipulatív játszmájának áldozatává tenni magunkat. A rendszerváltás utáni új demokráciában viszont az antipolitika az államhatalom illegitim (nem igazolható, ezért el nem fogadható) kiterjesztése elleni védekezéssel vált azonossá Konrád számára: a demokratikus államnak és a demokratikus állam politikájának is határai vannak, mert határai kell, hogy legyenek, és ha a demokratikus állam önhatalmúlag (illegitim módon) kiterjeszkedik a társadalom olyan részeire, ahol nincs helye, ahol illetéktelen, akkor az egyén állammal való szembenállásának, az állammal és politikájával szembeni védekezésének egy módja az antipolitika... A Konrád-féle antipolitika a demokratikus rendszerekben is jelenlévő politikai manipulációval szemben is értelmet kap: a *nem politikusok* a politikai döntéseknek csak tárgyai, az antipolitika pedig a nem politikusok, azaz a mindennapi emberek játszmája „a” politika befolyásának és (manipuláción alapuló) hatókörének csökkentése érdekében.

Konrád György politikaellenességével összhangban van a „civil társadalom” olyan *állam- és politikaellenes kultusza*, amelyben a „civil társadalom” az állammal, kormánnyal és pártokkal azonosított *politika alternatíváját* jelenti. Ebben az összefüggésben a „civil”, azaz a *nem politikai* társadalom nemcsak az állampolgároknak az államtól, a kormányzattól, az aktuális kormánytól, a pártoktól és a politikától *független*, hanem azokkal *szembeni* megszerveződése is.

Az állammal összekapcsolt politika elutasítása jelenik meg azokban liberális és konzervatív felfogásokban is, amelyek szerint az államnak csak annyi s olyan politikai funkciókat kell betöltenie a társadalomban, amennyit és amilyent a társadalom tagjai és csoportjai nem képesek ellátni.

Az antipolitika fogalmával írható le a politikához inkább a mindennapi emberekre jellemző hozzáállása is: minden rossznak, bajnak, konfliktusnak forrása a politika és a

⁵ KONRÁD 1986, KONRÁD 1989

⁶ KONRÁD 2006

politikusok, normális életet tehát az *alapjában véve „rossz” politikától* függetlenül, attól elkülönülve élhetünk. Térségünkben az etnikai és nemzeti kisebbségek közötti konfliktus során rendre hallani azt a magyarázatot, hogy az nemzetiségek és tagjaik mindig is békében éltek egymás mellett, és csak a politika szította közöttük az ellentéteket...

A mindennapi ember politikaellenességének talán legerősebb forrása az, hogy a mindennapi emberek hajlamosak rendkívül lesújtó *erkölcsi* kritikával illetni a – szemükben „a” politikát megtestesítő – politikusokat: *a politikusok lopnak, csalnak, hazudnak*. A politikának a – tolvajnak, csalónak és hazugnak tartott – hivatásos és pártpolitikusokkal történő azonosításával „a” politika értelemszerűen a lopás, csalás és hazugság *erkölcstelen* világává válik, és ebben a minőségében fordulnak szembe vele s utasítják el a mindennapi emberek.

A kifejezetten politikaellenes beállítódás gyakran párosul *haraggal* és *dühvel*, mert a politikai pártok és politikusok iránti *általános ellenszenv* könnyen vált ki „a” politika teljes elutasítását is eredményező *indulatokat*. A politika *indulatteli* elutasításának egyik tünete a politikai szereplőkkel kapcsolatos *trágár beszédmód*. A politikusok azonban, akikkel szemben a politikaellenes mindennapi emberek ellenszenvvel viseltetnek, valamint az újságírók egy sajátos *elitista nyelvezettel* akaratlanul is ráerősítenek a mindennapi emberek politikaellenességére. Előszeretettel alkalmaznak határozott névelőt, amikor a politika fogalmát használják („a politika”), miáltal a politika valóságos szubjektumként jelenik meg: „a politika *beavatkozik* az újságírásba”, „a politika túlzottan *bele akart szólni* szakkérdésekbe”, „a politika már megint *hazudik*” stb. Ez a beszédmód azért idegeníti el a mindennapi embereket a politikától, mert azt sugallja, hogy „a” politika olyan valami, amihez nincs közük, másrészt pedig, hogy „a” politika a pártok, a politikusok és a kormányzat világa, hiszen a valóságban ők „avatkoznak be”, ők „szólnak bele” és ők „hazudnak”, nem pedig a határozott névelős „a” politika...

Privatizmus

Az apolitikus attitűdként értelmezhető *privatizmus* főhőse *magánegyén* (privát = magán), aki a politikai részvétel és a politika iránti aktív érdeklődés helyett szívesen zárkózik el a *politikai és közelettől* és zárkózik be a *magánéletébe*. A privatista állampolgárok számára jóval fontosabb a család, a karrier, a megélhetés, a státusz, a biztos egzisztencia, a jólét, a fogyasztás, semmint a politikai és közügyekkel foglalkozás. Jellemző rájuk az anyagi (materiális) szükségletek, az anyagi örömek, a szerzésvágy és a haszonelvű gondolkodás.

A privatista egyén nem feltétlenül fordul el totálisan a politikától, amennyiben elvárja, de legalábbis fontos neki, hogy a kormányzat az ő számára megfelelő politikát folytasson: kormányzati politika miatt ne kerüljön veszélybe megélhetése és egzisztenciája; a kormányzati pénzügy- és adópolitika ne akadályozza az anyagi (materiális) szükségletei kielégítését, anyagi gyarapodását vagy kifejezett gazdagodását stb. Ha az egyén privatizmusa *politikai értéksemlegességgel* párosul, lényegében akár mindegy is lehet neki, hogy kik s milyen célból kormányoznak, ha a fenti elvárásai teljesülnek. Az apolitikus privatizmus még szoros köteléket is tud teremteni a politika iránt nem érdeklődő és nem politizáló egyén, valamint a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer között, ha az egyén kifejezetten *érintetté* válik a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer *teljesítményében*, mert a kormányzat, az állam vagy a politikai rendszer biztosít neki karriert, megélhetést, státuszt, biztos egzisztenciát, jólétet, fogyasztást stb. A kormányzatban, államban vagy politikai rendszerben *érintett* egyénben erős *konformizmus* alakulhat ki:

*beilleszkedik az érdekeinek kedvező politikai-hatalmi viszonyokba, és a jólétért és juttatásokért cserébe lemond olyan politikailag fontos dolgokról, mint a politikai részvétel, a hatalom ellenőrzése, a döntések átláthatósága és általában a politika kritikája. Az apolitikus privatizmus és konformizmus a politikai demokráciákra is jellemző. Amikor viszont a szabadság nem érték az egyén számára, ezért a kormányzat stb. teljesítményéért vagy juttatásaiért cserébe a *politikai szabadságról vagy szabadságjogokról* is kész lemondani, az apolitikus privatizmus hozzájárul a többé-kevésbé *hatékony* elnyomó rendszerek és diktatúrák megalapozásához és stabilitásához. Tipikus példája ennek a Kádár-rendszer, amely a Rákosi-rendszerrel szemben egyrészt lehetővé tette az életszínvonal növekedését, a fogyasztást, jobbá tette az ellátást, növelte a szociális biztonságot, másrészt kivonult az emberek magánéletéből. (Lásd „gulyáskommunizmus” és „legvidámabb barakk”) Míg tehát a Rákosi-rendszerben szinte minden *átpolitizálódott* abban az értelemben, hogy a diktatúra mindenbe beleszólt, és szándéka szerint mindent ellenőrzött és irányított, még a magánéletet is, addig a Kádár-rendszer úgy *depolitizálta* sikeresen a társadalmat, hogy párhuzamosan *apolitikus privatizmusra* ösztönözte az embereket.*

Hedonizmus és politikai hedonizmus

A hedonizmus olyan életfelfogás és életvezetési gyakorlat, melynek középpontjában az öröm és az élvezet áll. (Az ógörög „*hédoné*” jelentése: öröm.) A hedonista ember számára a legfőbb jó vagy a legfőbb cél az életben a boldogság, a lehető legtöbb öröm és gyönyör elérése, valamint általában az élet élvezete. Szélsőséesebb esetben a hedonista ember szinte élvhajzás lehet, akire az élvezetek kultusza jellemző.

A hedonizmus általában rosszul csengő fogalom, mert a közgondolkodásban szívesen azonosítják a sokak számára elérhetetlen élvhajzászsággal: drága ruhák és fogyasztási cikkek (ékszerek, autó stb.) és szolgáltatások vásárlása, drága ételek és italok fogyasztása, sok pénzbe kerülő utazások, exkluzív helyek (éttermek, klubok, üdülők) látogatása stb. Az átlag, de még a legszegényebb emberek életfelfogásában is jelen van egyfajta természetes „hedonizmus”: az egyszer élő emberek az egyszeri életükben szeretnének boldogságban, békességben és harmóniában élni, szeretteiknek örömet adni stb. Első hallásra ez talán szirupos szentimentalizmusnak tűnik, ámde igaz, és rögtön megérthető, ha arra gondolunk, hogy filozófusok sorát kezdetektől foglalkoztatta az élet céljának és értelmének a boldogság stb. általi értelmezése, és hogy az emberek általában nem akarnak boldogtalan és örömtelen életet élni. A politikai és társadalomfilozófiákban még azt is tárgyalják, hogy az állam, a kormányzat vagy általában a társadalmi berendezkedés célja az, hogy biztosítsa közösség tagjainak boldogságát, vagy legalábbis ne akadályozza az egyént abban, hogy megtalálja boldogságát a maga életében.

A hedonizmusnak két válfaját érdemes megkülönböztetnünk, a *depolitizáló (apolitikus)* hedonizmust és a *politikai* hedonizmust.

Akiknek életvitele és -felfogása a *depolitizáló (apolitikus)* hedonizmussal írható le, alapvetően nem mutatnak érdeklődést a politika és a politizálás iránt, mert a politika és a politizálás nem nyújt számukra élvezeteket. A politika legfeljebb annyiban érdekli őket, amennyiben az lehetővé teszi az élet *politikától mentes* élvezetét, avagy akadályt jelent az élet élvezetében.

A hedonista életvitel fő feltétele az idő, valamint az anyagi és erőforrások: mennyi idő, energia és pénz áll rendelkezésre az örömszerzésre, az élvezetekre? Emberek töme-

gei számára a hedonizmusuk előtt álló legfőbb akadály az időt és energiát lekötő munka, amennyiben a megélhetést biztosító munkában nem lelik örömeiket, és a munka révén megszerzett pénz szükségessége. Ezek az emberek általában a munkaidőn kívül, a szabad idejükben tudnak örömhöz és élvezetekhez jutni, de csak a szűkös anyagi és erőforrásaik függvényében. Sokkal szerencsésebbek azok, akik kifejezetten élvezik munkájukat, mert munkájuk majdhogynem azonos a hobbijukkal, ráadásul még jól meg is fizetik őket, avagy eleve olyan jó anyagi körülmények között élnek, hogy nem is kell dolgozniuk a megélhetésért.

A hedonisták számára, főleg azoknak, akik kevés idővel és szűkös anyagi erőforrásokkal rendelkeznek, a politikával foglalkozás egyenlő az idő és energia pazarlásával.

Sajátos apolitikus hedonizmus jellemzi a középiskolából kikerülő fiatal felnőtteket, akiknek mindaddig az iskola, a család, a szülők mondták meg, hogy mi a jó (mi élvezhető, minek van élvezeti értéke), hogy hogyan éljenek, és szabályozták – gyakran tiltással – a gyermek életét. A felnőtté válásával, a 18. életév betöltésével a szabadság rendkívüli mértékben kitágul, és tesz lehetővé az *élet szabad élvezetét*: a bulik, a lógás, a szex, a szórakozás stb. ellensúlyozza a társadalmi és politikai kérdések iránti érdeklődést. A kötöttségektől mentességgént felfogott szabadság pedig a kötelezettségeket, a köteleességtudatot, valamint a társadalmi és politikai felelősségérzetet.

A depolitizáló (apolitikus) hedonizmus lehet politikailag (államilag, hatalmilag) motivált. Sikerei és népszerűsége teljében a Kádár-rendszert nem ok nélkül nevezték *legvidámabb barakk*nak és *gulyáskommunizmus*nak a külföldi megfigyelők. Míg korábban, kiváltképp a Rákosi-rendszerben, az életszínvonal drámai visszaesése, a javak és szolgáltatások szükségessége, az inség és nélkülözés a *rendszer ellen fordította* és *politizálásra ösztönözte* az embereket, addig Kádárék relatív (a Horthy- és a Rákosi-rendszerhez, valamint más kommunista diktatúrákhoz viszonyított) jólétet és egzisztenciális biztonságot kínált számukra, és több lehetőséget adott az élet élvezetére, cserébe viszont azt várták el, hogy *ne foglalkozzanak a politikával, ne politizáljanak*. Azok, akik ezáltal nagyobb jövedelemhez juthattak, gyarapodhattak, felhalmozhattak, tartós fogyasztási cikkekre költhettek, többet fogyaszthattak, vagy egyszerűen csak jobban éltek, vagy *nem éreztek szükségét* az önálló politizálásnak, vagy *lemondtak* a politizálásról.

A modern, magasan fejlett *jóléti* társadalmak (vagy más megközelítésben „*fogyasztói*” társadalmak) viszont olyan magas életszínvonalat és biztonságot nyújtanak már, ami mindenféle állami-kormányzati szándék híján is depolitizáló hatással van az állampolgárokra. A jóléti társadalmakban már a múlt század hetvenes éveiben forradalmi vívmánynak számított a munkaidő radikális csökkentése, a 40 órás munkahét bevezetése, amit a 35 órás munkahét célkitűzése követett. A munkaidő mellett a munkakörülmények terén is komolyan előrelépések történtek. (Munka humanizálása stb.) A munkaidő radikális csökkenésével párhuzamosan növekedtek a fizetések is, nőtt meg a szabad idő, és került előtérbe a szabadidő értelmes eltöltésének problémája. A munka „élvezhetővé” tétele, az „élvezetekre” fordítható több szabadidő és a fogyasztásra (élvezeti cikkekre is) fordítható több pénz a jóléti társadalmakban élők nagyobb részére számára a mindennapi életet hedonisztikussá tette. Még az átlag, de jól fizetett gyári munkások számára is magától értetődő lett az autóvásárlás, az autók 3-4 év utáni lecserélése, a családi nyaralás külföldön, a jó minőségű szórakoztatási eszközök (televízió, videó magnó) és háztartási eszközök (hűtőgép, mosógép) birtoklása és viszonylag rövid idő alatti lecserélése. A kevesebb munkaidő, a jobb munkakörülmények, a magasabb jövedelem, a szociális szolgáltatások és a fogyasztás (bérek vásárló értéke) mindaddig az alapvető politikai konfliktusok és programok tárgyai

voltak. Az általános, az átlag emberek tömegei számára is érzékelhető „jólét” azonban egyre inkább tette érdektelenné a polgárokat a politika iránt. A társadalmi állapotok és folyamatok kritikus szemlélői viszont veszélyes depolitizáltságról beszéltek. A radikális kritikákban úgy ábrázolták a helyzetet, hogy a fennálló rendszer, a fogyasztói társadalom úgy degradálja *csak fogyasztóvá* (=hedonistává) a polgárokat, hogy azok nem veszik észre, hogy manipulálják őket.

A szó szoros értelmében vett *politikai hedonizmus* lényege ellenben az, hogy az egyén számára a politika és a politizálás az élvezetek, az örömök vagy akár a gyönyörök forrása. A tipikusan politikai hedonisták leírhatók a „*homo politicus*” és a „*citoyen*” sajátosan értelmezett fogalmaival: aktívan érdeklődnek a politika iránt, figyelik és követik a politikai eseményeket és történeteket, rendszeresen fogyasztják a politikai híreket és ennek megfelelően olvassák vagy hallgatják a politikai médiumokat, véleményt formálnak, fontosnak tartják közölni másokkal politikai véleményüket és ismereteiket, de kíváncsiak is mások véleményére, politikai vitákat folytatnak, és ha tehetik, részt vesznek a politikában, mozgalmak, szervezetek, pártok alapítói, tagjai, tüntetések és demonstráció szervezői vagy résztvevői stb.

Politikai hedonisták az örök ellenzékiek is, akik számára a tiltakozás (ellenzés) szinte már létforma. Az „ellenzékinek lenni szexi” szlogen kifejezi az ellenzékiiségben rejlő élvezet és gyönyört, függetlenül attól, hogy ki van hatalmon és milyen politikát folytat. Az 1968-as ifjúsági és diáklázadás vezető teoretikusa, Herbert Marcuse azt vallotta, hogy „a forradalomnak fel kell forgatni a vágyak struktúráját”, és felmerült az is, hogy a politikai elnyomás elleni harcot össze kell kapcsolni a szerelmi vágyak felszabadításával.

A politikai hedonizmus ismertebb, és átlag embereket már irritáló változatának közép-pontjában már a *hatalom élvezete* áll: az egyénnek igénye vagy szükséglete van hatalomra, élvezi a hatalom megszerzéséért, megtartásáért vagy növeléséért folytatott küzdelmet, a hatalom gyakorlását, a mások feletti hatalmat, a másokról döntést, és hogy másoknak vagy a közösségnek a sorsa s élete tőle függ. Thomas Hobbes filozófus úgy gondolta, hogy a hatalom az érzéki örömhöz jutás eszköze és forrása, és hatalom birtokában ki tudjuk vívni mások csodálatát.

Politikai infantilizmus

Az infantilizmus jelentése: gyerekesség. A politikai infantilizmus „politikai gyerekességet” jelent. A fogalom arra alapozódik, hogy a politikát a *felnőttek világának* tekintjük, és *elvárjuk*, hogy a *felnőtt* politikai szereplők, és általában minden *felnőtt*, aki politikával foglalkozik, *korukhoz méltó* magatartást és hozzáállást tanúsítson a politikához. Különösen azok, akik *politikai jogokkal* rendelkeznek, hiszen politikai jogaik (kivált a választójog) gyakorlásával a közösségük életére, sorsára vannak hatással.

Napjaink demokráciáiban a 18. életév betöltésével válnak a fiatalok (gyermekek) nagykorúvá, *jogi értelemben felnőtté*, és válnak egyúttal *politikai jogok* birtokosává. Természetesen a 18 év alatti fiatalok is politizálnak vagy politizálhatnak, de ők még nem „*politikai felnőttek*”, mert politikai jogokkal még nem rendelkeznek. Ahogy a mindennapi életben kérdés lehet, hogy a 18. életévét betöltő fiatal felnőtt szociálisan és mentálisan mennyire *érett*, mennyire felnőtt, úgy kérdés az is, hogy a politikai jogokhoz jutás, a politikai jogok gyakorlása és általában a politizálás mennyiben társul *érett, felnőtt gondolkodással és magatartással*: „felnöttesen” gondolkodik-e és viselkedik-e a fiatal felnőtt. Tévedés lenne

azonban azt hinni, hogy az idősebb korosztályok tagjai korunknál fogva nem lehetnek infantilisek.

Az „infantilis” és „infantilizmus” fogalmaival azok a felnőttek írhatók le, kortól függetlenül, akik *nem felnőttként*, hanem „gyerekesen” viselkednek vagy gondolkodnak – politikai összefüggésekben – a politikáról.

Mitől „gyerekes” vagy „gyermeki”, vagy éppen „felnöttes” egy felnőtt gondolkodása, viselkedése, magatartása?

Felnőttek politikai gyerekesége (infantilizmusa) abban ragadható meg, hogy *úgy* viselkednek vagy gondolkodnak, *mint* a gyerekek, *mintha* gyerekek lennének, azaz gyermeki tulajdonságokat *tulajdonítunk* nekik, és megkérdőjelezzük *érettségüket és képességeiket* (kompetenciájukat). A politikailag infantilisnek tartott felnőttekről úgy gondolják, hogy baj van *szellemi képességeikkel*, mert például annyi politikai ismerettel rendelkeznek, mint a gyerekek (fiatalkorúak, kiskorúak), holott többel kellene, továbbá *képtelenek megérteni* alapvető politikai összefüggéseket (például a politikai rendszer és hatalom, illetve társadalmi jólét vagy szegénység között), valamint valós politikai folyamatokat és eljárásokat. A „politikailag infantilis” felnőtteknek nem kellően fejlett a *lényeglátásuk*, leragadnak a felszínes, látványos dolgoknál, nem képesek *összefüggésekben gondolkodni, mérlegelni, elemezni*, ami a felnőttektől – legalábbis elvileg – elvárható *felelős* gondolkodás, vélemény- és ítéletalkotás elengedhetetlen feltétele lenne. Ehelyett hajlamosak *fekete-fehérben* látni az egyébként bonyolult és összetett dolgokat, a *jó/rossz* önmagában túl egyszerű erkölcsi mérceje szerint alkotni ítéletet azokról, vagy a *normális/abnormális* gyakran *lekezelő* ket-tösszegében, netán csak *maró gúnnyal* megítélni a politikai szereplőket. Az „*éretlenség*” tünete lehet, ha igazából csak *komolytalankodva, viccek*, vagy *anekdoták* révén tudja valaki a politikai történeteket feldolgozni, vagy kifejezni – főleg a kritikus – politikai véleményét, avagy az *illogikus* vagy *irracionális fantáziálás* uralja a gondolkodást.

A politikai magatartás fentiekben vázolt és infantilizmusként értelmezett megnyilvánulásait legalább két okból óvatosan kell megítélni. 1) A *politikások* közbeszéde nagyon hasonló lehet, ami vagy azt bizonyítja, hogy a politikusokra is jellemző lehet a politikai infantilizmus, vagy azt, hogy a politikusok eleve tudatosan alkalmaznak egy *infantilizáló* beszédmódot az állampolgárok befolyásolására, manipulálására. Ebben az összefüggésben tehát az állampolgárok infantilizmusa nem egyszerűen egy adottság, hanem *terméke, eredménye* (is) egy politikai és kommunikációs *technikának*. 2) A modern kor társadalmi és politikai valósága rendkívül bonyolult és összetett, aminek kellő szintű mentális és értelmi feldolgozása tényleg komoly képességeket követel meg az átlag állampolgároktól, miközben párhuzamosan a politikai szereplők, akik eleve *kommunikációs harcot* vívnak az állampolgárok figyelméért, *manipulálják* az állampolgárokat és gondolkodásukat. Ezért az *átlag* állampolgárok politikai infantilizmusa többé-kevésbé *érhető* egy ilyen környezetben, mert különben szinte *rendkívüli* képességeket kellene elvárunk tőlük ahhoz, hogy felismerjék a manipulációkat, és korrekt módon tájékozódjanak a manipulatív környezetben.

Más megközelítésekben a felnőttkori politikai infantilizmust a gyermekeknek a családon belüli *függésével*, illetve e függés *elfogadásával* állítják párhuzamba. Ahogy fiatalkorú gyermekek, de még a fiatal felnőttek számára is természetes lehet a szülők *gyámkodása* és *gondoskodása* (lakás, anyagi juttatások, vásárlások), és igényelhetik is azt, úgy általában az állampolgárok is igényelhetik, hogy az *állam, a kormány gondoskodjon* róluk, *gyámkodjon* felettük. A gyámkodó, állampolgárokról gondoskodó államot *paternalista* államnak, az állami-kormányzati gondoskodást és gyámkodást politikai paternalizmusnak szokás nevezni. A paternalizmus és az infantilizmus így kölcsönösen feltételezi egymást: ha a gyámkodó és

gondoskodó állam a „*pater*” (=atyja), akkor a gyámkodást és gondoskodást igénylő állampolgár az „*infant*” (=gyermek). A politikai paternalizmuson (gyámkodáson, gondoskodáson) keresztül értelmezett infantilizmushoz hozzátartozik még, hogy az állampolgárok bizonyos mértékig lemondanak az önállóságról, a függetlenségről azzal, hogy az államtól elvárják, hogy az tegye őket boldoggá ahelyett, hogy az csak szabadságot biztosítson, hogy maguk boldogulhassanak. Elvárják az államtól, hogy teremtsen nekik jólétet, ahelyett hogy az csak szabadságot biztosítson, hogy maguk gyarapodhassanak, gazdagodhassanak. Elvárják az államtól, hogy teremtsen nekik szociális biztonságot ahelyett, hogy az csak szabadságot biztosítson az öngondoskodáshoz. Ebből kifolyólag lehet politikai infantilizmusnak tekinteni a pragmatikus gondolkodás hiányát. Azt, hogy az állampolgárokat nem érdekli az, hogy az állam hogyan és milyen áron teremtheti meg azokat a javakat és szolgáltatásokat, amiket elvár az államtól. És ahogy a gyerek is csak akar dolgokat a szülőktől, de nem tud vagy nem akar tekintettel lenni azokra a feltételekre, körülményekre, állapotokra, helyzetekre stb., amelyek korlátozzák a szülőket az ő igényei kielégítésében, úgy az állampolgár is közömbös tud lenni az állam előtt álló korlátok iránt... A pragmatikus gondolkodás hiánya szoros összefüggésben van az egyéni és társadalmi felelősség és felelőtlenség problémájával.

Cinizmus és politikai cinizmus

Általában olyan társadalmi magatartást vagy társadalmi és politikai kérdésekhez való hozzáállást nevezünk cinizmusnak, amely lekezelő elutasítás vagy gúny tárgyává teszi a mások által is osztott társadalmi normákat és értékeket, a bevett szokásokat, konvenciókat, szimbólumokat, „szent” dolgokat, valamint a normakövető és az értékeknek elkötelezett embereket. A cinikus emberek hajlamosak elutasítani a tekintélyt is, ezért nem tisztelnek mások szemében tekintéllyel rendelkező személyeket vagy intézményeket. A cinizmus igen közel áll az amorális (erkölcsileg közömbös) magatartásához. A cinikus ember számára az amoralitás, a közöny szinte erénnyé és tudatossá válik. Erkölcsi ítéleteit is úgy alkotja meg, hogy az erkölcsileg elítélhető konkrét eseteket általánosítja, mindenre kiterjeszti (minden politikus hazudik és lop, illetve mindenki hazudik és lop), hogy érzékeltesse azt, hogy mennyire értelmetlen és nevetséges dolog erkölcsi szempontból látni a világot vagy differenciáltan gondolkodni erkölcsi ítéletünk meghozatala során. A cinikus ember eljuthat odáig, hogy felmenti magát minden erkölcsi kötelem alól, és úgy állítja be erkölcstelen tetteit, hogy az teljesen normális, mert az a természetes, ha valaki csak önző magánérdekeit követi, és nincs tekintettel erkölcsi megfontolásokra, ezáltal pedig másokra. „Aki hülye, haljon meg” – mondja például azokra, akik másokba vetett bizalom vagy becsületességük miatt jártak pórul, nem érez velük együtt, és nem is gondolja, hogy ezeken az embereken segíteni kellene. „Hulljon a fergesebbje” – mondja például azokra, akiknek élete akár önhibájukon kívül romlott meg drámaian. „Mindenkinek jogában áll a híd alatt aludni” – szökött Anatole France francia író mondása a jogegyenlőséget kultiváló 19. századi kapitalista állam cinizmusáról, amelyben kivétel nélkül mindenkit, így gazdagokat és szegényeket egyaránt anélkül tekintettek jogilag egyenlőnek, hogy figyelembe vették volna a köztük – a társadalmi rendszer miatt – fennálló brutális társadalmi egyenlőtlenségeket.

Mivel a cinizmus alapja az individualizmus, a moralitás érvénytelenségét jól tükrözi az a hozzáállás, hogy „mindenki hazudik/lop, én miért ne hazudjak/lopjak?” Ebben a jól ismert példában az egyén morális kategóriákkal (lopás, hazugság) operál, miáltal úgy tűnhet, hogy azok számára is érvényesek, viszont megengedhetetlenül általánosít („mindenki”),

csak hogy így valójában el is veszítik érvényüket ezek a morális kategóriák. Ha ugyanis egy csoporton vagy közösségen belül bizonyos tettek vagy cselekedetek (pl. dolgok önkényes elvétele másoktól) *senki* által *nem minősül* lopásnak, akkor a lopás mint morális fogalom nem létezik. A valóságban természetesen más a helyzet, amikor a cinikus ember mindenkit megvádol hazugsággal és lopással, olyanokat is hazugnak és tolvajnak állít be, akik nem azok, és akik számára igenis léteznek erkölcsi mércék a társadalmi életben. A cinikus ember tehát úgy menti fel magát ebben a példában, hogy alaptalanul és – ezért – erkölcstelenül vádol másokat olyan erkölcstelenséggel (lopással és hazugsággal), amit ő maga képes megtenni.

Az apolitikus vagy egyenesen antipolitikai cinizmus számára eleve *érvénytelen és értelmetlen* (= nevetséges) a világnak vagy a társadalmi és politikai valóságnak a morális megközelítése, ezért érvénytelenek és értelmetlenek (= nevetségesek) az olyan morális kategóriák is, mint jó és rossz, a helyesség az igazságosság, az erények és az erényes magatartás, a hazugság és az igazság. Az, hogy az ember morális lény (*homo moralis*) lehet vagy legyen, a cinikusok számára *abszurd* gondolat.

A cinizmus tehát kikezdi a *politikailag is fontos* társadalmi kötelekeket, a társadalom tagjait összekötő erőket, a közösségtudatot, beleértve az olyan konkrét elveket és magatartásformákat, mint szolidaritás, közösségiség, moralitás. A politikát illetően a politizálást, a politika iránti érdeklődést vagy általában a közéleti kérdésekkel foglalkozást és a közéleti szerepvállalást is kigúnyolják a cinikusok: *aki politizál, az nem normális...*

Irodalomjegyzék

KONRÁD 1986 = Konrád György: *Antipolitika – közép-európai meditációk*. AB Kiadó Budapest, 1986.

KONRÁD 1989 = Konrád György: *Antipolitika – Az autonómia kísértése*. Codex Budapest, 1989.

KONRÁD 2006 = Konrád György: A logikai trió. In: *Áramló leltár*. Pesti Szalon Kiadó Budapest, 1996.

MANN 2000 = Thomas Mann: *Egy apolitikus ember elmélkedései*. Helikon Kiadó Budapest, 2000.

SCHÖPFLIN 1994 = Schöpflin Aladár: *Egy apolitikus elmélkedései*. Századvég Kiadó Budapest, 1994.